

Osmanlı Vergi Sisteminde “Ermeni Milleti Vergisi”

Cahit KÜLEKÇİ*

Özet: Vergi, devletlerin en önemli gelir kaynağıdır. Varlığı tarihin eski dönemlerinden beri bilinmektedir. En geniş ifadeyle vergi, ‘*hâkim*’ unsurun ‘*mahkûm*’ unsurlardan aldığı bir gelir çeşididir. İslam dünyasında en fazla gayr-ı Müslim tebaaya sahip olan Osmanlı Devleti’nde de bu gelir kaynağı hâliyle önem taşımaktadır. Cizye başta olmak üzere gayr-ı Müslim tebaadan alınan vergilerle, Müslüman tebaadan alınan sair vergiler arasında hem miktar hem de muhteviyât olarak çok ciddi fark olmamasına rağmen, arşiv belgelerinde rastladığımız ‘*Ermeni Milleti Vergisi*’, araştırmalarda tasnif edilen vergi sınıflarının her hangi birisi ile ilişkilendirilmemiştir. Çalışmamız, arşiv belgelerinde sözü edilen bu vergi hakkında bilgi vermeyi hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı vergi sistemi, Gayr-ı Müslimler, Vergi, Ermeni milleti vergisi

* * *

A. Giriş

Her hangi bir devlet sisteminde devletin gelir kalemlerinden birisi olan vergilerin tasnif edilmesi, vergi muâfiyetleri, miktarları gibi konular hayli kapsamlı çalışma gerektirmektedir. Bu minvâlde ve öncelikle vurgulamak gerekir ki; Hz. Peygamber’in Medine’de temellerini atmış olduğu İslam Devleti, Hz. Ömer’in kurumsallaşma anlayışıyla şekillenmeye başlamıştır. Sonrasında devlet gelirlerinin belli bir düzene sokulma fikriyle ve çabasıyla düzenli hale getirilen² devlet gelirlerinin, süreç içerisinde kurulan Müslüman devletlerde hemen hemen aynı isim ve içerikle anılması,³ mezkûr tasnifin târihî aşamaları-

* Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

² Divan teşkilatı bunun en esaslı göstergesidir.

³ Burada bahsettiğimiz vergiler ya da devlet gelirleri, dinî esasa matuftur.

nın aydınlatılması hususunda önem arz eder.

Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi bir başka Müslüman devletin gelirlerini ortaya koymanın zorluğu ya da kapsamının genişliği bir tarafa, zamanın şartlarına göre ortaya çıkan vergilerin varlığı, bu zorluğu arttırmaktadır. Nitekim konu üzerinde yapılan çalışmalar incelendiğinde tafsîlâtın târihî süreçlerden ziyâde vergilerin tasnifine göre yapıldığı görülecektir.

Farklı bir açıdan değerlendirecek olursak, Hz. Ömer döneminde sistemli hale gelen ve gayr-ı Müslimler'den alınan vergilerin temelde iki esasa göre teşkilatlandığı görülür. Bunlar toprak ve insandır. Meselâ, haraç doğrudan toprak ve mahsullerle ilgili iken cizye daha çok insanla ilgili bir vergi kalemidir. Ticaret mallarından alınan vergilerde de insan unsurunun olduğunu, bu beyânda söylemek gerekir.⁴

Toplanan vergilerin hak sahiplerine ne şekilde dağıtılacağı, vergi memurlarının maaş miktarlarının ne olacağı, hazineden para yardımı alacakların hususiyetleri gibi mevzular, Hz. Ömer döneminden bu yana açıklığa kavuşturulmaya çalışılmış, neredeyse vergi kalemlerinin tasarrufu ayrıntılarıyla erken sayılabilecek bir dönemde, ana hatlarıyla da olsa belirlenmiştir.⁵

Özellikle gayr-ı Müslim nüfustan alınan vergiler konusunda hassasiyet ortaya konmuş, bu hassasiyet kurulan tüm Müslüman devletler tarafından da dikkatle izlenmiştir. Cizye gibi sınıflar altında incelenen ve gayr-ı Müslim nüfusu doğrudan ilgilendirilen vergiler, kişilerin kazandıklarına orantılanırken, kesinlikle kişilerin sınıf farkları vurgulanmamıştır. Buna göre cizye başta olmak üzere tüm vergilerde aslî unsur *vergi mükellefi olan kişinin geliri* olarak belirlenmiştir. Bu da İslam medeniyetinin Hıristiyan medeniyetini birbirinden ayıran en önemli sosyo-ekonomik faktör olarak algılanmıştır.⁶

Vergiyi salt devlet geliri olarak değerlendirmek de eksik bir değerlendirme olacaktır. Zira cizyeyi kabul etmek demek, Müslüman toplum içinde İslam devletinin hâkimiyetini kabul etmek demektir. Bunun dışında cizyeye siyâsi ya da sosyal anlam yüklemek isabetsiz olacaktır. Cizye karşılığında devlet de cizye aldığı kimselerin can ve mal emniyetini sağlamakla vazifeli olacaktır ki *zımmîliğin* anlamı da budur. Böylelikle bir gayr-ı Müslim hem iç özerkliğe sahip olacak hem de ibadet özgürlüklerini devam ettirecektir.⁷

Aynı şekilde Müslümanlardan alınan zekatı da Müslüman devletler sadece

4 Hz. Ömer döneminde alınan vergilerle ilgili olarak bkz: Mustafa Fayda, *Hiz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s. 41-91, 109-165 vd. Ayrıca bkz: Mustafa Fayda, 'Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşûr', *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XXVI, Ankara 1983, s. 169.

5 Mustafa Fayda, 'Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı', *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, İstanbul 1992, s. 141, 142 vd.

6 Suraiye Faroqhi, *The Ottoman Empire: A Short History*, Munich 2004, s. 75.

7 Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Çev: Selen Y. Kölay, Ankara 2005, s. 245.

bir vergi kalemi ya da devlet geliri olarak görmemişler, aynı zamanda bir sosyal güvenlik sistemi olarak tavsif etmişlerdir.⁸

Çalışmamız, tüm İslâm devletleri için söz konusu olan ve yukarıda bahsi geçen vergileri, kezâ Osmanlı Devleti'nin vergi sistemini inceleme iddiasında değildir. Böyle bir çalışma bir makalenin sınırlarını aşmaktadır. Ancak '*Ermeni Milleti Vergisi*' olarak tanımını yaptığımız vergi kaleminin diğer vergi kalemlerinden farkını ya da benzer yönlerini ortaya koyabilmek için bilhassa gayr-ı Müslim reayadan alınan Osmanlı dönemi vergilerinin hulâsâ şeklinde tebârüz ettirilmesi faydalı olacaktır.

B. Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemi

Osmanlı dönemi vergilerini incelemek, sâir Müslüman milletlerin vergi sistemlerini incelemekten pek de farklı değildir. Nitekim Osmanlı'da da vergi iki esâsa mahsûs olarak tasnif edilmektedir:

- a. Müslümanlardan alınan vergiler
- b. Gayr-ı Müslimlerden alınan vergiler

Bu tasnif kendi içerisinde ayrıca *şer'î* ve *örfî* olarak da isimlendirilmektedir. '*Tekâlif-i Şer'iyye*' olarak tavsif edilen *şer'î* vergiler, Kitap, Sünnet ya da hukuk kitaplarında miktarı, cinsi ve isimleri zikredilmiş vergilerdir. '*Tekâlif-i Örfiyye*' ise kaynağını 'örf'ten almaktadır ki bunların ismi, cinsi ve miktarı zamana ya da ihtiyaca göre değişebilmektedir. İslam hukukçuları sultanların, şeriat hükümlerinin açık bir şekilde aksini emretmediği mevzularda ve amme maslahatının icab ettirdiği şekilde örf ve âdete uyarak kanun koymada serbest olduklarını beyan etmişler, devletin nizam ve teşkilatında kendi rey'i ile hareket etmesinde, yeni vergi kalemleri ihdâs etmede bir sakınca görmemişlerdir. Tekâlif-i âdiye ve tekâlif-i şakka bu tür vergilerdendir.⁹

Verginin örfe bağlı olarak konabilmesinin dışında kaldırılması da söz konusudur. Mesela, Tanzimat Fermanı'ndan sonra gelişen süreçte tebaa, vergi önünde eşit bir temele vaz'edilmiş, müteâkib tahrîrâtta '*muktezâ-yı nas*' olmak itibarıyla imam ve hatiplerin ve sahîhu'n-neseb saâdât-ı kirâmın raiyete mahsus olan vergilerden afları münasip görülmüş ve bu gibilerin hizmetlerini umumiyetle *hasbî olarak* ifâ etmekte olmaları kabul edilmiştir. Bunlar dışında hiç kimse ya da millet imtiyazlı bir hale kavuşturulmamıştır.¹⁰

Ana hatlarıyla Osmanlı'da vergi tasnifi şu şekilde yapılmaktadır:

8 Yunus Vehbi Yavuz, *Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşu Olarak Zekat*, İstanbul 1992, s. 13, 14 vd.

9 Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1996, s. 310, 311

10 Ömer Lütfi Barkan, 'Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi', *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 318, 319. Gerçi bu vergi muafiyeti daha önce de gündeme gelmiş bir husustur. Özellikle seyyid ve şeriflik konusunda yaşanan 'sahte şecere'lerle vergiden muaf tutulma çabaları çeşitli karmaşalara yol açmıştır. Rüya Kılıç, *Osmanlı'da Seyyid ve Şerifler*, İstanbul 2005, s. 102

a. *Öşür*: Müslümanlardan alınan, toprak mahsullerinin ve insan emeğinin miktarındaki değişime paralel olarak hesaplanan bir vergidir.

b. *Cizye*: Müslüman bir devletin Müslüman olmayan sağlıklı, yetişkin ve erkek vatandaşlarından aldığı vergidir. Miktarı gayr-ı Müslim tebaanın ödeme gücüne göre şekillenir.

c. *Haraç*: Fethedildikten sonra gayr-ı Müslim ahaliye bırakılan veyahut gayr-ı Müslim ahaliyle anlaşma yapılarak İslam ülkesine katılan arazilerden elde edilen vergidir. Bu vergi daha çok gayr-ı Müslimleri ilgilendirmekle birlikte, toprağı ekip- biçen her kesime de hitap edebilmektedir.¹¹ Haraç vergisi kendi içinde birden fazla tasnife tâbî tutulmaktadır: Çift resmi, çiftbozan, bennâk ve ispenç resmi gibi. Bunlar dışında da bir takım vergi kalemlerine rastlamak mümkündür.¹²

Haraç vergisinin tasnifinin çeşitlilik arz etmesi, bilhassa bu verginin şartlara göre şekillendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Biz bu tasnifte özellikle ispenç ve örfî vergilerden olan tekâlif-i âdiye üzerinde durmak istiyoruz. Zira çalışmamıza esas teşkil eden Ermeni Milleti Vergisi'nin bu iki vergi türünden birisi altında tasnif edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

B.1. İспенç Vergisi

Osmanlı Devleti'nde bu verginin ilk ne zaman alındığına dair herhangi bir kayıta rastlayamadık. Ancak ispenç vergisinin gayr-ı Müslim reayadan alındığı ve 'cizye'den farklı bir vergi kalemi olduğunu arşiv belgesi¹³ ve araştırmalara¹⁴ dayanarak ifade etmemiz mümkündür.

Cizyeden başka bir isim altında gayr-ı Müslim tebaadan her hangi bir 'baş vergisi'nin alınması,¹⁵ İslam hukukçuları tarafından bid'at sayılmış ancak bu vergi, iktidarlar tarafından 'çift resmi' olarak tavsif edilerek bid'attan uzaklaştırılmıştır.¹⁶

Şu var ki, çift resmi sadece gayr-ı Müslim reayadan alınan bir vergi türü değildir. Toprağına bağlı olarak alınan bu vergi tamamıyla ziraat mahsulleri ile ilgilidir. Kırsalda da olsa, şehirde de olsa çift resmi ziraat topraklarından tasarruf eden herkes için geçerlidir.¹⁷ Sefer olmasa dahi¹⁸ sadece askerlik hizmeti gibi hiz-

11 Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s. 308

12 Bu çalışmada tüm vergilerin yer alması mümkün değildir, diğer vergi çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz: Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1986; Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s. 293- 314

13 BOA, Hariciye Mektubi Kalemi, 285/ 2

14 Colin Imber, Keiko Kiyotaki, *Frontiers of Ottoman Studies*, New York 2005, I, 81, 82. Bu çalışmada ispenç vergisinin haraç ve cizyeden farklı ama onlara ek olarak alındığı belirtilmektedir.

15 Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler*, Araştırmalar, İstanbul 1999, s. 119

16 Şükrü Nişancı, *Osmanlı İktisat Zihniyeti*, İstanbul 2002, s. 80

17 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1993, s. 37, 39

18 BOA, Cevdet Askeriye, 952/ 41350

metleri yerine getiren görevliler bu ve benzeri vergilerden muaf tutulmaktadır.¹⁹

Bu yönleriyle ispenç vergisi çift vergisinden farklı bir görünüm arz etmektedir. Fakat miktar ya da Müslüman reayadan alınan toprak vergisinin karşılığı olarak çift resmiyle benzeştirilebilecek olan ispenç vergisi,²⁰ Hıristiyan erkeklerinden alınan ve miktarı tam olarak belli olmayan bir vergidir. Miktarı dışında verginin hangi vasıfları taşıyan Hıristiyan erkeklerden alındığında da ittifak yoktur.²¹ Hatta bu verginin şer'î mi, örfî mi olduğu da belli değildir.²² 1566 tarihinde kişi başı 25 akça olarak alınan vergi, 1518'de toplam 41.800 akça, 1523'te 103.723 akça, 1566'da 204.375 akçaya ulaşmıştır.²³ Yıllara göre tespit edilen bu artışın nüfusun değişmesiyle mi yoksa vergi baremindeki artışla mı gerçekleştiği de bilinmemektedir.

Sonuç itibariyle ispenç vergisi, gayr-ı Müslimlerden, onların topraklı, topraksız, evli veya bekar olmalarına bakılmaksızın alınan ve '*harac-ı muvazzaf*'in²⁴ Türkçe'deki karşılığı olan bir vergi türüdür.²⁵

B.2. Tekâlif-i Âdiye (Örfiye)

Bilhassa örfî değerlere bağlı olarak sisteme dâhil edilen vergiler, belirli hizmetler karşılığında ya da verginin tahsil edilmesinde karşılaşılan fakirlik, kıtlık v.s. gibi zorluklar çerçevesinde affa uğrayabilmekte, vergi tâbiyeti olanlara muâfiyet sağlanabilmektedir. Mesela Bolvadin kazası, Bayat karyesi ahalisi buldukları mahalde bulunan bina, han ve köprüyü tamir ve ıslâh etmeleri karşılığında tüm örfî tekâliften muaf tutulmuşlardır.²⁶ Yine Babadağ kazasına bağlı Pelitli karyesi halkı, zarûretlerine binâen örfî tekaliflerden muaf tutulmak istemiş ve karye halkından yükümlü oldukları örfî vergilerin alınmamasına karar verilmiştir.²⁷

Bu verginin karşıtı olarak bir de '*tekâlif-i şakka*' vardır ki, bu vergi devamlı alınan bir vergi değildir. Sadece bazı memurlar tarafından tebaadan haksız yere alındığı ancak bunların sürekli takip edildiği, bunların halka zulmetmemeleri için emir ve fermanların ısdâr olduğunu ifade etmek gerekir.²⁸

19 Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, s. 82

20 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*, İstanbul 1990, s. 34

21 Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara 1989, s. 132, 133

22 Yavuz Ercan, *Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1986, s. 44

23 Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 132, 133

24 Harac-ı Muvazzaf: Ziraate elverişli arazide yerin tahammülüne göre maktu' olarak dönüm ve cerib gibi miktarlar üzerine tarh olunan para veya diğer benzer şeylerdir. Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s. 309

25 Ziya Kazıcı, *Osmanlılar'da Vergi Sistemi*, İstanbul 1977, s. 74, 75

26 BOA, Cevdet Belediye, 92/ 4555

27 BOA, Cevdet Maliye, 153/ 6469

28 Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri*, s. 313

Bu genel tanımlamalardan sonra, Osmanlı iktisat sisteminin, Tanzimat'tan sonraki durumuna kısaca işaret etmekte fayda bulunmaktadır. Tanzimat'tan sonra Osmanlı'nın gayr-ı iktisâdî dünya görüşü yerini neredeyse tamamen iktisâdî bir dünya görüşüne bırakmış, '*şirket, sermâye, banka*' gibi kavramlar Osmanlı politikasının içinde hayli yer tutmaya başlamıştır.²⁹

Kezâ, Tanzimat'a değin ticari davalar şer'î mahkemelerde görülürken 1840'tan itibaren ticari uyuşmazlıklar ayrı mahkemelerde sonuca kavuşturulmaya başlanmış ve İstanbul'da Ticaret Nezareti'ne bağlı mahkeme kurulmuştur. Hatta 1848'de kurulan Karma Ticaret Mahkemesi'nin 14 üyesinin 7 tanesi yabancı uyruklu tüccarlardan seçilmiştir.³⁰

Osmanlı iktisat sisteminde görülen bu değişimin devamında, öşür gibi bir verginin kaldırılması ve dolayısıyla devletle toprak arasındaki bağın kopması, özel toprak mülkiyetinin genişlemesi,³¹ Osmanlı sosyal hayatında olduğu gibi iktisat hayatında da yeni bir takım tanımlamaları beraberinde getirmesi, sınıf ve tabaka tezatlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³²

Bu çerçevede, Tanzimat'ın öngördüğü iktisâdî reformlarla birlikte Osmanlı Devleti'nde yeni bir takım vergi kalemleri belirmiş ve tâbiri câizse, kaldırılması gündeme gelen bir takım vergilerin yerine başka isimler altında yeni vergiler konulmuştur. Çalışmamıza esas olan millet vergisinin de bu tür vergilerden birisi olduğunu düşünmekteyiz.

C. Ermeni Milleti Vergisi³³

Osmanlı Devleti'nde vergi, diğer Müslüman devletlerde olduğu gibi 'devletin giderlerini' karşılayan en önemli gelir kaynağıdır. Bir çok vergi doğrudan hazineye bağlanmakta, mukâtaa ve sâir gelirlerin bütünü, bilhassa XIX. yüzyılda, vali ve mütesellimler tarafından toplanmaktadır. Bu vergilerin de çoğu yine doğrudan hazineye veya ilgili yerlere verilmektedir.³⁴

Vergilerin her hâl ve şartta, sürekli bir şekilde ve aynı ölçüde alındığını, vergilerin alınırken halkın ihtiyaçlarının göz ardı edildiğini söylemek mümkün değildir. Meselâ bazı dönemlerde Türk tebaalı gayr-ı Müslim reaya, kimi zaman cizye vergisinden muaf tutulmuş ve hatta Türk tebaası olmadıkları halde

29 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 'Tanzimat'ta İctimâî Hayat', *Tanzimat*, İstanbul 1999, II, 647

30 Zafer Toprak, 'İktisat Tarihi', *Osmanlı Devleti (1609-1908)*, İstanbul 2002, III, 245

31 Tosun Arıcanlı, 'XIX. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet', *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, İstanbul 1998, s. 134, 135

32 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *a.g.m.*, s. 644

33 Bu verginin geçtiği, tespitini yapabildiğimiz ilk yer 1269 tarihli 8. Mühimmedir. *BOA*, Meclis-i Valâ Riyâseti, 253/ 18

34 Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 106

Rum, Ermeni, ve Yahudi milletinden muhtaç durumda olanlar da bu muafiyetten yararlanmışlardır.³⁵

Esas itibariyle çalışmamızın üzerinde durduğu, arşiv belgelerinde geçen ve '*Millet Vergisi*' olarak tanımlanan vergi için de yukarıda bahsettiğimiz kolaylıklar söz konusudur. Öncelikle biz bu verginin miktarı ya da mahiyeti hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığımızı ifade etmek istiyoruz.

Millet vergisi, gayr-ı Müslim reayadan alınan cizyeden farklı bir vergi türüdür. Senelik alındığına dair bilgiler olan verginin '*bedel-i askeriye*'den başka bir şey olduğu da muhakkaktır. Bu çerçevede ilk olarak Bozok Sancağı, Kızılkoca Kazası'nda toplanan vergilerin miktarlarını gösteren bir deftere atıf yapmamız gerekmektedir. Bahsi geçen defterde Ermeni milletinden alınan iki tür vergi olduğu anlaşılmaktadır. Bir tanesi senelik alınan Ermeni milleti vergisi, diğeri ise '*bedel-i askeriye*'dir.³⁶ Ancak bu belgede yer alan ve senelik ödendiği anlaşılan verginin, Ermenilerden tahsil edilen '*mal vergisi*' olma ihtimali de bulunmaktadır. Zira benzer bir belgede Yozgat'ta sâkin bulunan Ermenilerin mal vergisi ve bedel-i askeriye vergisini gösterir ayrı ayrı cetveller bulunmaktadır.³⁷

Sözünü ettiğimiz vergi, ispenç vergisinden de farklı bir hususiyet taşımaktadır. Buna geçmeden önce, gayr-ı Müslim reayadan alınan ve Tanzimat'tan sonra da alınmasına devam edilen '*kışlak vergisi*'nden bahsetmek istiyoruz. 1485 yılından sonra hemen hemen her milletin, '*resm-i dûd*' adı altında kışlak vergisine tâbî olduğunu görmekteyiz. Bu verginin, dışarıdan gelinerek geçici bir süre kışlak mahalli olarak kullanılan yer için alınan ve toprakla ilgisi olmayan bir vergi türü olduğu ifade edilmektedir.³⁸ Tanzimat'tan sonra Ermenilerden alınan bu vergi, İспенç vergisine dönüştürülmüş ve miktarı düşürülmüştür.³⁹ Her ne kadar miktarı düşürülmüş ve hatta Ermeniler tarafından kaldırılması istenmişse de ispenç vergisinin kaldırılmasının mümkün olmadığı bildirilmiş ancak aynı zamanda kışlak vergisinin alımı durdurulmuştur.⁴⁰

İспенç vergisi üzerinde dururken, verginin gayr-ı Müslim reayanın erkeklerinden alındığını, miktarının ve zamanının belli kurallara bağlı olmadığını, toprakla da ilgisinin bulunmadığını söylemiştik. Belgelerde geçen ve '*Ermeni Milleti Vergisi*' olarak tanımlanan vergi ise bu yönleriyle ispençten bir hayli farklı görünüm arz etmektedir.

Senelik olarak alınan bu verginin miktarı Ermeniler arasında farklılık göstermekle birlikte Müslüman ahalinin vermiş olduğu vergiden çok da ağır değildir.⁴¹ Ancak vurgu yapmak istediğimiz bir diğer husus, Katolik Ermenilerle Pro-

35 BOA, Maliyeden Müdevver Defterleri, 8610

36 BOA, Maliye Nezareti Defterleri, 2650

37 BOA, Maliye Nezareti Defterleri, 2638

38 İlhan Şahin, *Osmanlı Dönemi'nde Konar-Göçerler*, İstanbul 2006, s. 170

39 BOA, Sadaret Divan Kalemî, 33/ 50

40 BOA, Hariciye Mektubi Kalemî, 285/ 2

testan Ermeniler arasında dahi bu verginin miktarlarında farklılığın bulunmasıdır.⁴² Bilindiği üzere Ermeniler Ortodoks olarak tanınmışlar, Katoliklik ya da Protestanlıkları XIX. yüzyıldan itibaren söz konusu olmuştur. Kendi aralarında mezhep değiştirmelerine ne Ermeni patrikliği ne de Osmanlı Devleti iyi gözle bakmamıştır.⁴³ Bu çerçevede vergilerin mezhebe bağlı olarak farklılık göstermesi de şaşırtıcı değildir.

Bu vergi kalemiyle ilgili olarak üzerinde durabileceğimiz bir başka husus da verginin toplanmasıdır. Millet vergisi daha çok Ermenilerin bölgedeki ruhânî liderler tarafından toplanmaktadır. Bu lider kimi zaman bir râhip olurken, kimi zaman da râhip yardımcısıdır.⁴⁴ Tabi bu durum bir müddet sonra çeşitli sorunları da beraberinde getirmiş, rahiplerin ya da yardımcılarının sû-i istimallerinden doğan şikayetler zaman zaman devletin resmî kurumlarına intikal ettirilmiştir.⁴⁵

Sonuç

Müslüman devletlerin ekonomik alandaki ilkeleri temelde Kur'an ve sünnet etrafında şekillenmiştir. Doğal olarak İslam medeniyetinde ekonomik faaliyetlerle ilgili düzenlemeler, daha Mekke döneminde başlamış, tarihi süreçte bireysel ve toplumsal düzlemde sürdürülmüştür. İslam medeniyeti; sosyal adalet, servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılması, muhtaçların korunması, israfın önlenmesi gibi ekonomik alandaki ayırıcı özelliklerini Kur'an ve sünnette belirlenen ilkelerden almıştır. Bu ilkeler temel olarak korunmuş, ancak farklı zaman ve mekânlarda değişik biçimlerde yorumlanmış ve kurumlar oluşturulmuştur. Çalışma, cömertlik, infak gibi doğrudan; güven, doğruluk gibi dolaylı olarak ekonomiyle ilgili değerler, İslam medeniyetinde iktisat alanındaki davranışlara yön vermiştir.⁴⁶

İslam medeniyetinin neredeyse tüm idârî hususiyetlerini içinde barındıran Osmanlı Devleti'nde de durum yukarıda zikrettiklerimizden farklı bir halde değildir. Kur'an ve sünnetin şekillendirdiği kurumların yanı sıra Osmanlı'da, milletlerin çeşitliliğine atfen, sâir isimler altında ve bilhassa idarede bazı tasniflerin olması, beklenebilir bir tavidir. Osmanlı idaresindeki farklılıklar, Osmanlı Devleti'nin merkezi ve uç bölgeleri arasında bir ayırım yapmamıza izin verse de bu tür bir ayırım esas olarak coğrafi olacaktır ve bölgeler arasındaki aşılamayacak hiçbir sınır bulunmayacaktır.⁴⁷

41 BOA, Sadaret Divan Kalemi, 130/ 68

42 BOA, Meclis-i Valâ Riyâseti, 268/ 44

43 BOA, Cevdet Adliye, 59/ 3572

44 BOA, Hariciye Mektubî Kalemi, 295/ 34; 301/ 44

45 BOA, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, 259/ 85

46 İbrahim Sarıçam-Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara 2008, s. 108

47 Reşat Kasaba, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum: Osmanlı Yazıları*, İstanbul 2005, s. 183

Fi'l-hakika idari alanda görülen farklılıklar, Tanzimat'tan sonra özellikle vergi konusunda yapılan değişiklikler, çıkarları sarsılan devlet adamlarının içten içe yürüttükleri muhalefetle birlikte, rüşvet alan, halka angarya uygulayan, keyfî vergi toplayan, zimmetine para geçiren en yüksek devlet adamından en küçük memura kadar pek çok kişinin yargılanmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁸

Zaman ve ihtiyaçlara göre şekillenen vergi sınıfından birisi olduğunu ileri sürdüğümüz Ermeni Milleti Vergisi'nin toplanmasında da mezkûr sıkıntıların olduğu muhakkaktır ancak çalışmamız da biz daha çok bu vergi türünün, Osmanlı Devleti'nde gayr-ı Müslim reayadan alınan vergilerden hangisine dâhil edilebileceği üzerinde durmaya gayret gösterdik. Tespit edebildiğimiz arşiv vesikaları çerçevesinde Ermeni Milleti Vergisi;

- a. Gayr-ı Müslim reayadan alınan cizye, ispenç gibi vergilerden farklıdır.
- b. Senelik alınmaktadır.
- c. Toprakla ya da mahsulle ilgili değildir.
- d. Miktarı bölgeye ve hatta mezhebe göre değişiklik gösterebilir.
- e. Genelde Ermeni din adamları tarafından toplanır ancak denetimi Osmanlı mâliyesi tarafından yapılır.

Belgelerden anlaşıldığına göre toplanan vergi, Ermeni milletinin ihtiyaçlarını gidermede kullanılmaktadır. Verginin nüfus mevcuduna göre toplanması da⁴⁹ bunu gösteren en önemli delilimizdir.

Buna göre Ermeni Milleti Vergisi, *şeriatın temas etmediği bir mevzuda hükümdarın nasslara aykırı olmamak şartıyla cemiyetin hayr ve faydası için bizzat kendi iradesine dayanarak çıkardığı ve uygulamaya koyduğu*⁵⁰ "Tekâlif-İ Âdiye (örfiye)" içerisinde telakkî edilmelidir.

Bibliyografya

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOA, Cevdet Adliye, 59/ 3572
BOA, Cevdet Askeriye, 952/ 41350
BOA, Cevdet Belediye, 92/ 4555
BOA, Cevdet Maliye, 153/ 6469
BOA, Harici Mektubi Kalemi, 301/ 44
BOA, Hariciye Mektubi Kalemi, 285/ 2
BOA, Hariciye Mektubi Kalemi, 285/ 2
BOA, Hariciye Mektubi Kalemi, 295/ 34, 301/ 44
BOA, Maliye Nezareti Defterleri, 2638
BOA, Maliye Nezareti Defterleri, 2650

48 Mehmet Seyitdanhoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ*, Ankara 1994, s. 46, 47

49 BOA, Harici Mektubi Kalemi, 301/ 44

50 Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, s. 311

- BOA, Maliyeden Müdevver Defterleri, 8610
BOA, Meclis-i Vâlâ Riyâseti, 253/ 18
BOA, Meclis-i Vâlâ Riyâseti, 268/ 44
BOA, Sadaret Divan Kalemi, 130/ 68
BOA, Sadaret Divan Kalemi, 33/ 50
BOA, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, 259/ 85
Arıcanlı, Tosun, 'XIX. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek', *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, İstanbul 1998
Barkan, Ömer Lütfi, 'Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi', *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980
Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997
Ercan, Yavuz, *Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1986
Faroqhi, Suraiye, *The Ottoman Empire: A Short History*, Munich 2004
Fayda, Mustafa, 'Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşûr', *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XXVI, Ankara 1983
_____, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989
_____, Mustafa, 'Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı', *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, I-XIV*, İstanbul 1992
Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, 'Tanzimat'ta İctimâî Hayat', *Tanzimat*, İstanbul 1999
Imber, Colin –Kiyotaki, Keiko, *Frontiers of Ottoman Studies*, New York 2005
İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1993
_____, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000
Kasaba, Reşat, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum: Osmanlı Yazıları*, İstanbul 2005
Kazıcı, Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1996
_____, *Osmanlılar'da Vergi Sistemi*, İstanbul 1977
Kılıç, Rüya, *Osmanlı'da Seyyid ve Şerifler*, İstanbul 2005
Lewis, Bernard, *Ortaoğu*, Çev: Selen Y. Kölay, Ankara 2005
Nişancı, Şükrü, *Osmanlı İktisat Zihniyeti*, İstanbul 2002
Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*, İstanbul 1990
Sarıçam, İbrahim –Erşahin, Seyfettin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara 2008
Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ*, Ankara 1994
Şahin, İlhan, *Osmanlı Dönemi'nde Konar-Göçerler*, İstanbul 2006
Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1986
Toprak, Zafer, 'İktisat Tarihi', *Osmanlı Devleti (1609-1908)*, İstanbul 2002
Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler, Araştırmalar*, İstanbul 1999
_____, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara 1989
Yavuz, Yunus Vehbi, *Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşu Olarak Zekat*, İstanbul 1992

* * *

Abstract: -*Armenian Nation Tax in Ottoman Tax Regime*- Tax is the most important income source of the states. Its presence has been known since ancient times. The largest words, can be described as a kind of income the 'dominant' elements from 'doomed' elements. In the Islamic world, Ottoman Empire had the most non-Muslim citizens and these non-Muslim citizens were very important source of income. Between the taxes mainly capitation from non-Muslim citizens and different taxes from Muslim citizen, was not seriously different. But in the archival documents, we encounter 'the Armenian Nation Tax' and this tax does not correspond to one of classifying any of the tax classes. Our study aims to give information about this tax that is mentioned in the archival documents.

Key words: Ottoman tax regime, non-Muslim citizens, Tax, Armenian nation tax